

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

ALMAN ƏDƏBİYYATININ AZƏRBAYCAN DİLİNƏ ORİJİNALDAN TƏRCÜMƏ PROBLEMLƏRİ

İxtisas : 5716.01– Azərbaycan ədəbiyyatı
5718.01– Dünya ədəbiyyatı (alman ədəbiyyatı)

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: Leyla Mansur qızı Həsənzadə

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş
dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKI – 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Dünya ədəbiyyatı və komparativistika şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmlər doktoru, dosent
Lyudmila Hacıbaba qızı Səmədova

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Sevinc Tofiq qızı Rzayeva

filologiya elmlər doktoru, dosent
Gülxani Vaqif qızı Şükürova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Orxan Lətif oğlu Aras

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD 1.05/3– Birdəfəlik dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: akademik, filologiya elmləri doktoru, professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Maral Rafiq qızı Yaqubova

Elmi seminarın sədri:

AMEA-nın müxbir üzvi, filologiya elmləri doktoru, professor
Tehran Əlişan oğlu Mustafayev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müxtəlif ölkələr və xalqlar arasında mənəvi bağların yaranmasına, fərqli mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir zəminində zənginləşməsinə xidmət edən ən mühüm sahə ədəbi əlaqələrdir. Hər bir ölkənin milli mədəniyyətinin, ədəbi-fəlsəfi düşüncəsinin digər ölkələrdə təbliğində, tanıtılmasında mənəvi körpü rolu oynayan ədəbi əlaqələrin ən möhkəm sütunlarından biri də bədii tərcümədir. Bədii tərcümə vasitəsilə hər hansı bir xalqın ədəbiyyatı, bədii təfəkkürü ilə yanaşı, onun milli-mənəvi dəyərləri, bədii-fəlsəfi düşüncə aləmi, tarixi, həyat tərzi, etnoqrafiyası və digər bu kimi məsələlər müxtəlif xalqların oxucularına təqdim edilir. Buna görə də bədii tərcümə sənəti tərcüməçidən dəqiqlik, bədii yaradıcılıq qabiliyyəti, hərtərəfli elmi hazırlıq tələb edən ciddi bir sahədir.

Ölkələr arasında diplomatik əlaqələrin, ədəbi-mədəni münasibətlərin təşəkkül tapdığı müasir dövrdə ədəbiyyatşünaslığın inkişafı xüsusilə nəzərə çarpandır. Siyasi-iqtisadi gücü etibarilə dünyanın ən güclü dövlətlərindən olan Almaniyaya ilə ölkəmiz arasındakı ədəbi əlaqələrin öyrənilməsi, bu əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, eləcə də hər iki millətin ədəbiyyatına olan maraq dissertasiya işinin aktuallığını şərtləndirən başlıca amillərdəndir.

Bu araşdırma alman ədəbiyyatının dilimizə tərcümə məsələlərini, onun səciyyəvi xüsusiyyətlərini, bir sıra nəzəri və tarixi problemlərini tədqiq edərək tərcümə tariximizin inkişaf mərhələlərini, tərcümə sənətinin mühüm problemlərinin də diqqətlə araşdırılması baxımından aktuallığı kəsb etməkdədir.

Alman ədəbiyyatı və onun dilimizə tərcümə problemləri görkəmli alimlərimizin diqqət mərkəzində olmuşdur. Əli Sultanlı, Mikayıl Rəfili, Cəfər Cəfərov, Aqil Ağayev, Nəzakət Ağazadə, Əjdər İsmayılov kimi ədəbiyyatşünas alimlərimiz bu məsələlərlə bağlı müxtəlif tədqiqatlar aparmış və dəyərli mülahizələr irəli sürmüşlər. Alman ədəbiyyatının müxtəlif problemləri, şair, yazıçı, dramaturqların əsərlərinin tədqiqinə həsr olunan monoqrafiyalar yazılmış, tərcümə məsələləri ilə bağlı geniş araşdırmalar da

aparılmışdır. Məsələn, Aqıl Ağayevin “Nizami alman dilində”¹, Flora Əlimirzəyeva-Mustafayevanın “Kitabi Dədə-Qorqud dastanının alman dilinə tərcümə sənətkarlığı”², Həmid Arzulunun “Alman klassik poeziyasının Azərbaycan dilinə tərcüməsinin nəzəri və praktik prinsipləri”³ və s. kitablar bu qəbildəndir. Lakin adlarından da görüldüyü kimi, bu araşdırmalar konkret bir mövzuya həsr olunmuşdur. Başqa sözlə qeyd etsək, alman ədəbiyyatının dilimizə tərcüməsilə bağlı tədqiq olunmamış bir çox məsələlər hələ də mövcuddur və onların öyrənilməsi, təhlil olunması ədəbiyyatşünaslığımızın aktual problemləri arasındadır. Bu baxımdan, alman ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə orijinaldan tərcümə problemlərinin tədqiqi də aktualıq kəsb etməkdədir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı alman ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcümə problemləri və bu məsələlərin araşdırılmasında əhəmiyyət daşıyan, dilimizə çevrilən alman ədəbi nümunələridir.

Dissertasiya işinin predmeti isə alman ədəbiyyatından dilimizə tərcümə olunan bədii əsərlər, bədii tərcümə nəzəriyyəsi və praktikası, həmçinin mövzunun digər problemləri ilə bağlı Azərbaycan, alman, rus və digər Avropa alimlərinin elmi əsərlərindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi alman ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə orijinaldan tərcümə problemlərini araşdırmaqdır. Bədii əsərlərin orijinaldan tərcüməsi ilə digər dillərdən tərcüməsi zamanı yaranan fərqlər, hər iki üsulla edilmiş tərcümələrin bədii keyfiyyətlərinin müqayisəli şəkildə araşdırılması işin digər məqsədlərindəndir. Bu məqsəddən irəli gələn vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- Bədii tərcümənin mühüm xüsusiyyətlərini aydınlaşdıraraq onun ədəbi əlaqələrin inkişafındakı rolunu müəyyənləşdirmək;

¹ Ağayev, A. Nizami alman dilində / A.Ağayev. – Bakı: Gənclik, – 1992. – s. 335.

² Əlimirzəyeva, F. Kitabi Dədə-Qorqud dastanının alman dilinə tərcümə sənətkarlığı / F. Əlimirzəyeva. – Bakı: Ozan, – 1999. – s. 198.

³ Arzulu, H. Alman klassik poeziyasının Azərbaycan dilinə tərcüməsinin nəzəri və praktik prinsipləri (E.Lessinq, V.Qöte, F.Şiller, H.Hayne əsərlərinin tərcümə materialları əsasında). – Naxçıvan: Elm, – 2009. – 262 s.

- Azərbaycan-alman ədəbi əlaqələrinin inkişaf tarixinə bir daha nəzər salmaq və bu tarixin müxtəlif mərhələləri üzrə tərcümələrin rolunu dəyərləndirmək;
- Alman ədəbiyyatından dilimizə tərcümə olunan ilk bədii əsərlərin əsas xüsusiyyətlərinə müstəqillik dövrü ədəbiyyatşünaslığı kontekstində nəzər salmaq;
- Tərcümə əsərlərində orijinallığın qorunma səviyyəsini müəyyən etmək və tərcüməçilərin özünəməxsus üslublarını izah etmək;
- Orijinaldan tərcümə ilə üçüncü dildən çevrilən əsərlərin müqayisəli təhlili;
- Tərcümə zamanı milli kolorit məsələsini bədii əsərlər əsasında izah etmək;
- Eyni əsərlərin fərqli müəlliflər tərəfindən tərcüməsinin fərqləndirici xüsusiyyətlərini, bədii keyfiyyətlərini müqayisəli şəkildə tədqiq etmək;
- H.Hessenin nəsrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi vasitəsilə fəlsəfi-psixoloji əsərlərin tərcümə prinsiplərini, metodlarını müəyyən etmək.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işində ədəbiyyatşünaslığın tədqiqat metodları nəzərə alınaraq tarixi-müqayisəli metoddan istifadə olunmuşdur. Tədqiq olunan məsələlərə sinxron aspektdən yanaşılmış, nəzəri məlumatlara da üstünlük verilmişdir.

Dissertasiya işi hazırlanarkən müasir, eləcə də Qərb və Şərq ədəbiyyatşünaslığında tərcümə sənəti ilə bağlı əsərlərə, onun səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edən monoqrafiyalara, tədqiqat işlərinə də müraciət edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Alman ədəbiyyatından edilən tərcümələr milli tərcümə tariximizin əsas səhifəsi və ədəbi əlaqələrin mühüm mərhələlərindən biri kimi;

–Alman ədəbi nümunələrinin ilk tərcümələri, Əli bəy Hüseynzadənin bu sahədəki xidmətləri;

–Orijinaldan çevrilən əsərlərin əsas keyfiyyətləri və üstün məziyyətləri;

–Alman ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcümələrində milli koloritin qorunub saxlanması problemi;

–Əsərlərdəki əsas ideya ilə bərabər alman mühitinin, dünyagörüşünün, alman ruhunun Azərbaycan bədii təfəkkürü ilə oxuculara təqdim edilməsi məsələsi;

–Tərcümədə milli şeir formalarının əsas xüsusiyyətlərinin qorunması.

–Alman nəsrinin dilimizə digər tərcümə problemləri;

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi alman ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə orijinaldan tərcümə məsələlərinin araşdırılması, o cümlədən alman ədəbiyyatının dilimizə çevrilməsi problemlərinin dissertasiya səviyyəsində kompleks şəkildə tədqiq edildiyi fundamental əsər olmasıdır. Bu məsələlərdən konkret problemlər şəklində bəhs edilməsi və mövzunun bu şəkildə araşdırılması da işin yeniliklərindəndir.

Bu dissertasiya işi bir problem işığında həm tərcümə sənətinin, xüsusən də orijinaldan tərcümələrin bir sıra vacib keyfiyyətlərini, həm də alman ədəbiyyatının tarixi və bədii-fəlsəfi özünəməxsusluqlarını, həmçinin ədəbi əlaqələrin inkişaf tarixini izləmək imkanı verməsi baxımından yeniliyə sahibdir.

Tədqiqat zamanı aşağıdakı elmi yeniliklər əldə olunmuşdur:

- Alman ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə orijinaldan tərcümə məsələlərinin kompleks şəkildə tədqiqi;
- Bədii tərcümə sənətinin ədəbi əlaqələrin inkişafındakı rolu nəzərə alınaraq, alman ədəbiyyatından ilk tərcümələrin bədii keyfiyyətinin və ilk tərcüməçilərin fəaliyyətinin paralel təhlili;
- “Mədəni tərcümə” ifadəsinin termin kimi araşdırıldığı ilk elmi-tədqiqat işi olması;
- Bədii tərcümədə milli kimliyin təzahür formalarının müəyyən edilməsi;
- Tərcümə əsərlərində milli koloritin saxlanması;
- Tədqiqat Vilayət Hacıyev, Çərkəz Qurbanlı, Yusif Savalanın tərcümə fəaliyyətinə işıq tutması, bu tərcüməçilərin tərcümə sənətindəki əhəmiyyətli yerini, özünəməxsus yolunu müəyyən etməsi baxımından da yenilik təqdim etməkdədir.

Tədqiqat işi problemin dissertasiya səviyyəsində araşdırıldığı ilk əsər olduğundan Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında elmi yenilik sayıla bilər.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Elmi işin nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tərcümə sənəti elmi baxımdan bir daha diqqətlə araşdırılır, elmi-nəzəri prinsipləri alman dilindən tərcümələrin bədii keyfiyyətlərinin şərhilə izah olunur, həmçinin, Azərbaycan-alman ədəbi əlaqələrinin inkişaf tarixi sistemli şəkildə tədqiqata cəlb edilir. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, bu dissertasiya işi tərcümə sənətinin, o cümlədən, ədəbi əlaqələrin inkişaf tarixini, alman ədəbiyyatının, xüsusilə də Azərbaycan-alman ədəbi əlaqələrinin tədqiqatı ilə məşğul olan şəxslərə faydalı ola bilər. Dissertasiya işindən ali məktəblərin müvafiq fakültələrində, xüsusi ixtisas kurslarında tədrisi vəsait kimi istifadə olunur. Bu tədqiqat işi magistr və doktorantlar üçün də mənbə kimi xüsusi əhəmiyyətlidir.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin ayrı-ayrı fəsiləri müxtəlif dövrlərdə AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Dünya ədəbiyyatı və komparativistika şöbəsində müzakirə olunmuşdur. Tədqiqatın əsas müddəaları və nəticələri doktorantın Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi, həmçinin Azərbaycan, Türkiyə, Almaniyaya, Ukrayna, Qazaxıstan kimi ölkələrin nüfuzlu elmi jurnallarında dərc olunan məqalələrdə, iddiaçının beynəlxalq və respublika səviyyəli elmi konfranslardakı məruzə və çıxışlarında, həmin konfrans materiallarının dərc edilməmiş nəsrlərində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Dünya ədəbiyyatı və komparativistika şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiya işinin struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Giriş- 12594, I fəsil -71156, II fəsil - 59786, III fəsil - 54962, Nəticə - 7984 şərti işarədən ibarətdir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi 206719 şərti işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti öyrənilmişdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslı “**Bədii tərcümə və Alman-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin inkişaf mərhələləri**” adlanır və üç paraqrafdan ibarətdir. “**Bədii tərcümə sənəti və ədəbi əlaqələrin inkişafı**” adlı birinci paraqrafta ədəbi-mədəni əlaqələrin qurulması və inkişafının dövlətlər arasındakı siyasi və iqtisadi münasibətlərin təşkilindən sonra gələn ən mühüm məsələlərdən biri olmasından bəhs edilir. Ədəbi əlaqələrin inkişafı fərqli yollar və vasitələrlə reallaşdığından onun inkişafında da müxtəlif amillər rol oynamışdır. Bu sahədə aparılan elmi tədqiqatlar sübut edir ki, ədəbi əlaqələrin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən məqamlardan biri də səyahətlərin və səyyahların roludur. Ədəbiyyatşünas alim fil.ü.f.d.Xanım Zairova “Azərbaycan-alman ədəbi əlaqələri müasir filoloji kontekstdə”⁴ adlı monoqrafiyasında sözügedən mövzuya bir neçə istiqamətdən aydınlıq gətirərək səyahətnamələrin ədəbi əlaqələrdəki özünəməxsus yerini müəyyən etməyə çalışmışdır.

Bədii tərcümə sahəsində ən böyük problemlərdən biri də orijinal əsərdəki eyni təsir gücünü, duyğu və düşüncəni ikinci dil oxucusunda oyandıra bilmək məsələsidir. Bənzərsiz tərcümə əsəri yaradarkən orijinala sadıq qalma məsələsi, əslində, mütərcimin söz ehtiyatı və bu sözlər arasında ahəngi, tarazlığı qoruyub saxlamaq bacarığıdır. Tərcümə sənəti barədə yazılan mənbələrə diqqət etdikdə görürük ki, çox zaman tərcüməçilər hətta bir kəlmənin belə bəzən günlərlə onları

⁴ Zairova, X. Azərbaycan-alman ədəbi əlaqələri müasir filoloji kontekstdə – Bakı: Mütərcim, – 2015. – 216 s.

düşündürdüyünü etiraf etmişlər: “... *tərcümə tələskənliyi sevmir. Çünki söz seçimində tərcüməçinin məsuliyyəti müəllifin məsuliyyətindən çoxdur, müəllifdə bədahətən olan bir proses tərcüməçidə düşünülmüş şəkildə gedir*”⁵. Çünki yazıçı sözü işlədərkən mütləq onu müəyyən bir məqsədlə, eləcə də hansısa ideyanı daha dərindən, eyni zamanda düzgün çatdırmaq üçün istifadə edir. Bu kəlmənin daşdığı məna və ideya yükünü tərcümə olunan dilə daşımaq isə tərcüməçinin öhdəsinə düşən məsuliyyətdir. Tərcüməçi bir əsəri tərcümə etməklə onun hər kəlməsində əsərin mənsub olduğu millətin daxili dünyasını, şüurunu, mədəniyyətini də öz dilində ifadə etmiş olur. Yəni tərcüməçi bütün əsərləri istənilən vaxt tərcümə edə bilməz. Bunun üçün o, tərcümə edəcəyi əsərin müəllifinin “*yaradıcılığına, dünyagörüşünə tam bələd olmaq, həmin yazarın yazıb-yaratdığı dönmədə onun mənsub olduğu ədəbi mühitin qayda-qanunlarından, yaradıcılıq prinsiplərindən, ədəbi-fəlsəfi ideyalar sistemindən, hətta dövrün ictimai-siyasi mənzərəsindən*”⁶ və s. kimi prinsiplərdən xəbərdar olmalıdır. İstər bədii, istərsə də elmi tərcümənin əsas şərtlərindən biri də tərcüməçinin hər iki dilin qaydalarını, normalarını pozmadan, müəllifin üslubuna xələl gətirmədən əsərin əsas mahiyyətini xüsusi yaradıcılıq qabiliyyəti ilə oxucuya çatdırmasıdır. Əks halda heç bir vasitə ilə bədii əsərin mahiyyətini, bu əsərin ehtiva etdiyi milli ruhu digər bir xalqa çatdırmaq mümkün deyil.

Tərcümə ilə bağlı alimlərin irəli sürdüyü, hətta bu gün də mübahisələrə və müzakirələrə səbəb olan “*sadiqlik*”, “*şəffaflıq*” *ikili ideali*” hələ XVII əsrdə gündəmə gəlmişdi. Düzdür, çox zaman ziddiyyətli fikirlərə səbəb olması bu ikili idealın sabit bir qayda halına gəlməsinə maneə olmuşdur. Lakin fikrimizcə, bunların hər birində müəyyən həqiqətlər vardır. Tədqiqatçılar qeyd edir ki, “*sadiqlik*” *tərcümənin mənbə mətninin mənasını təhrifə məruz qoymadan dəqiq ifadə etmə dərəcəsidir, “şəffaflıq” isə əsərin tərcümə olunduğu dildə danışan şəxsə ilkin olaraq həmin dildə yazılmış kimi görünməsi, onun*

5 Hacıyev, V. Mükəmməl tərcümə mümkün deyil: [Elektron resus] <https://kulis.az/xeber/edebi-tenqid/vilayt-haciyev:-%22mukmmml-trcumumkundeyil%22lessspan%20style%22color:red%22greatermusahiblessspangreater-17558>

⁶ Məmmədli, C. Bədii tərcümə // Ədəbi proses – 2014. Bakı: Hədəf, – 2015. – s.42.

grammatikası, sintaksisi və ifadəliliyinə uyğunluq dərəcəsidir”⁷. Bir çox şəxsiyyətlər, o cümlədən, fransız alimi Gilles Menage bir əsərin həm “sadiqlik”, həm də “şəffaflıq” prinsipləri əsasında tərcümə edilməsinin mümkün olmadığını düşünmüşdür. Fikrimizcə, bu məsələ dillər arasındakı fərqliliklərdən və yaxud yaxınlıqlardan da asılıdır.

Tərcümədə mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri də dilçilik problemləridir. İki dil arasında tərcümədə ən bariz çətinlik əhəmiyyətli dərəcədə fərqli cümlə quruluşudur, yəni bir dildə cümlənin əvvəlində gəlməli olan söz və ya ifadə digər dildə axıra qədər görünməyə bilər. Belə olduğu halda tərcümə zamanı cümlənin söz sırası tamamilə dəyişilmiş olur. Alman dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə məsələlərində bu problem xüsusi diqqət tələb edir.

Mövcud zaman və şəraitin tələbindən yaranan ifadələrdən biri də “*mədəni tərcümə*” terminidir. Ədəbi əlaqələrin qurulması və təşkilində mədəni tərcümənin rolu danılmazdır. Bu əsər Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında “mədəni tərcümə” ifadəsinin termin kimi araşdırıldığı ilk elmi-tədqiqat işidir.

Dissertasiya işinin “**Alman ədəbi nümunələrinin Azərbaycan dilinə ilk tərcümələri**” adlı ikinci paragrafında ədəbiyyatımızın zənginləşməsində, çoxşaxəli inkişafında mühüm rol oynayan bədii tərcümənin əvəzsiz rolundan danışılır.

Filologiya elmləri doktoru, dosent Lyudmila Səmədova Azərbaycanda tərcümə sənətinin tarixinə və əhəmiyyətinə dair apardığı tədqiqatlarında tərcümə nəzəriyyəsinə bəhs edərək “*Azərbaycanda bədii tərcümə nəzəriyyəimizin tarixinin Mirzə Fətəli Axundzadədən başladığını*”⁸ yazır. Bədii tərcümə problemlərini tədqiq edən Firudin bəy Köçərli, Abbas Səhhət, Mikayıl Rəfili, Məmməd Arif, Mirzə İbrahimov, Kamal Talibzadə, Bəkir Nəbiyev, Lyudmila Səmədova, Fəridə Vəlixanova və bir çox görkəmli alimlərin uğurlu tərcümələrin hər birində Mirzə Fətəli Axundzadənin irəli sürdüyü prinsiplərə əməl olunduğu müşahidə edilir. Çünki bu prinsiplər bədii tərcümə ilə məşğul olan insanlar üçün çox faydalı

⁷ Marina, W. The Work of Literary Translation by Clive Scott. –London: Review of Books, – 2018. vol. 40, no. 19. – p. 22.

⁸ Самедова, Л. К вопросу о русских переводах произведений М.Ф.Ахундзаде // – Bakı: Ədəbi əlaqələr, – 2012. № VI, c.189.

olmaqla yanaşı, tərcümə sənətinin inkişafında da əhəmiyyətli rola malikdir.

XIX əsrdən başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatını yeni ideyalarla zənginləşdirməyə çalışan mütərəqqi ziyalılar Avropa ədəbiyyatına və mədəniyyətinə ciddi maraq göstərməyə başlamışlar. Qərbin dahi yazıçılarının əsərlərinin Azərbaycan dilində tərcümə olunması həm də incəsənətin, teatr sahəsinin də inkişafına təkan vermişdir.

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda böyük alman dramaturqu Fridrix Şillerin bədii irsinə böyük maraq var idi. Şiller klassik alman ədəbiyyatı nümayəndələrindən əsərləri dilimizə tərcümə edilən ilk dramaturq olmuşdur. Onun “Kəfalət yaxud vəfakar dostlar” əsəri XIX əsrin sonlarında Əli bəy Hüseynzadə tərəfindən tərcümə edilmişdir. “Qaçaqqlar” dramı isə 1906-cı ildə Mehdi Hacınski tərəfindən dilimizə “Əşqiya” adı ilə tərcümə edilmişdir. T.Nurəddin dramaturqun “Vilhelm Tell” əsərinin ikinci hissəsini nəsr ilə Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş və “Vilyam Tel” adlandırmışdır. Əsər daha sonra 1962-ci ildə Mikayıl Rzaquluzadənin nəzmlə tərcüməsində işıq üzü görmüşdür. Əsərin sətri tərcüməsi almanşünas alim, professor Nəzakət Ağazadəyə məxsusdur.

XX əsrin əvvəllərində əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunan digər alman klassiki Y.V.Hötedir. Böyük şairin yaradıcılığından bəzi nümunələri ilk dəfə dilimizə çevirən Əli bəy Hüseynzadə olmuşdur. Bu baxımdan alman ədəbiyyatı nümunələrinin orijinaldan tərcüməsi sahəsində Ə.Hüseynzadənin xidmətləri və yeri əvəzsizdir. Görkəmli mütərcimin “Faust” əsərindən etdiyi tərcümələr ədəbiyyatımıza yeni bir ruh gətirmişdir. Şair Əhməd Cəmil “Faust” əsərini dilimizə daha sonra yenidən tərcümə edərkən birinci hissəsi üçün N. Ağazadənin orijinaldan etdiyi sətri tərcümədən, A.L.Sokolovski, P.V.Veynberqin sətri və mənsur tərcümələrindən, eləcə də N.Xolodovski, B.Pastemakin poetik tərcümələrindən istifadə etmişdir.

Əsərləri Əli bəy Hüseynzadə tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə olunan alman şairlərindən biri də Henrix Haynedir. Onun çevirdiyi “Bir nəğmə” şeiri İstanbulda çıxan “Məlumat” məcmuəsində “Səlyani” imzası ilə dərc olunmuşdur. Azərbaycanda isə H.Haynenin əsərləri 1934-cü ildən mətbuatda ana dilimizdə işıq üzü görmüşdür.

1938–1939-cu illərdə M.Rzaquluzadənin tərcüməsində “Almaniya” poemasından ayrı-ayrı parçalar oxuculara təqdim olunmuşdur. Şairin Azərbaycan dilində “Seçilmiş şeirlər” adlı ilk kitabı 1942-ci ildə çap olunmuşdur və buradakı tərcümələr də Mikayıl Rzaquluzadəyə məxsusdur.

Dissertasiya işinin **“Orijinaldan tərcümələr ədəbi əlaqələrin inkişafında yeni mərhələ kimi”** adlı üçüncü paragrafında tərcümə sənətinin, xüsusən də orijinaldan tərcümənin məsuliyyət və dəqiqlik tələb etməsindən bəhs edilir. Orijinaldan edilən tərcümə xalqlar arasında ədəbi əlaqələrin inkişafına, mədəniyyətlərin inteqrasiyasına daha asan yol açan mühüm və əhəmiyyətli amillərdən biridir.

Azərbaycanda tarixi IX–XI əsrlərə gedib çıxan bədii tərcümə XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində daha da inkişaf etmiş, yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Buna görə də *“1905– 1920-ci illər, bu illərdə edilən tərcümələr ədəbiyyatımızda ikinci mühüm mərhələ hesab edilir”*⁹. Orijinaldan edilən tərcümə əsərin mənsub olduğu xalqın ədəbiyyatının ruhunu, sənətkarlıq xüsusiyyətlərini daha çox ehtiva etdiyindən ədəbi əlaqələrin inkişafında daha çox rol oynamaqdadır.

Alman ədəbi nümunələrinin orijinaldan tərcümə tarixində 1970– 1980-ci illər dövrü də məhsuldar bir dövr olmuşdur ki, bunu həm də alman-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin inkişafının əsas mərhələlərindən biri adlandırmaq olar. Bu dövrdə alman yazıçı və şairlərinin əsərlərini orijinaldan tərcümə edən peşəkar tərcüməçilərin xidməti tərcümə sənətimizi daha yüksək pillələrə daşdı. İsmixan Rəhimov, Zeydulla Ağayev, Vahid Ərəbov, Sabir Mustafa, Şahin Xəlilli, Zahid Məmmədov, Həmid Arzulu, Əlihəsən Nəcəfov, Çərkəz Qurbanlı, Vilayət Hacıyev, Ələkbər Qubatov, Yusif Savalan, Əziz Gözəlov, Hamlet Qoca, Şamil Zaman və digər peşəkar tərcüməçilərimizin zəhməti sayəsində alman ədəbiyyatının ən gözəl nümunələri dilimizə yüksək səviyyədə tərcümə edilərək oxucuların ixtiyarına verildi. Özünəqədərki tərcümə əsərləri içərisində bu tərcümələrin əsas fərqlərindən biri bu idi ki, bunlar irihəcmli

⁹ Caferoğlu, A. Die Aserbaidtschanische Literatur // Phtf II, – Wiesbaden: – 1965. – p. 635.

əsərlərdən hissələr şəklində deyil, bütövlükdə tərcümə olunmuş əsərlər idi və Azərbaycan oxucusunda alman ədəbiyyatı, ədəbi-fəlsəfi düşüncəsi haqqında kifayət qədər təsəvvür yaradırdı. Həm də bu dövrdə edilən tərcümələr, əsrin əvvəllərində olduğu kimi, elə müəlliflərin əsərlərindən ibarət idi ki, bunları alman ədəbiyyatının şah damarları idi.

Sözügedən dövrün maraqlı hadisələrindən biri də alman ədəbiyyatından orijinal tərcümə prosesləri ilə bağlı elmi tədqiqat işləridir. Həmid Arzulu alman dilindən bədii tərcümə sahəsində geniş tədqiqat aparan və bu mövzuda dissertasiya müdafiə edən ilk alimlərimizdən biridir. Onun bu sahədə 30-dan çox elmi məqaləsi, monoqrafiyası, “600 alman – Azərbaycan atalar sözləri lüğəti” nəşr olunmuşdur ki, bunları alman-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin inkişafında uğurlu addım hesab etmək olar.

Azərbaycan dövlətinin məqsədyönlü tərcümə siyasəti nəticəsində bir çox uğurlu layihələrə imza atılmışdır. Ölkə başçısı cənab İlham Əliyev müasir Azərbaycan oxucusunun dünya ədəbiyyatına olan mənəvi tələbatını nəzərə alaraq sərəncam¹⁰ imzalamışdır. Bu sərəncamdan sonra dünya ədəbiyyatının qiymətli əsərləri latın əlifbasında da işıq üzü görərək gənc nəslin maariflənməsinə, dünya xalqlarının milli-mədəni və ədəbi dəyərlərindən xəbərdar olmasına geniş yollar açdı.

Bütün bu proses tərcümə sənətimizin inkişafında bir dönüş nöqtəsi oldu. Bu dövrdə alman dilindən tərcümə edilən əsərlərin nəşri ilə məşğul olmuş nəşriyyatlarla bərabər müxtəlif jurnalların da tərcümə əsərlərinin oxucu kütləsinə çatdırılmasında əvəzsiz rolu olmuşdur. Bu baxımdan, Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzinin “Xəzər” jurnalında, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin nəşrləri olan “Azərbaycan”, “Ulduz”, jurnallarında, Bədii Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzinin “Dünya ədəbiyyatı” dərgisində və “Ədəbiyyat qəzeti”nin səhifələrində, “Alatoran” jurnalında orijinaldan edilən tərcümələr geniş oxucu kütləsinə təqdim olunmuşdur.

¹⁰ Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. 24 Avqust 2007-ci il// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik toplusu. – 2007. №8. s.2257.

Dissertasiya işinin bu fəslində əldə edilən elmi nəticələr tədqiqatçının aşağıdakı^{11 12 13 14 15 16 17 18 19 20} məqalələrində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin ikinci fəsl “Alman ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcümələrində milli kolorit” **adlanır və üç paraqraftan ibarətdir. “Bədii tərcümədə milliliyin təzahür formaları”** adlı birinci paraqrafta tərcümə əsərlərində milli koloritin qorunmasının vacibliyindən bəhs edilir. Oxucu alman ədəbiyyatı nümunəsində alman mühitini və insanını, ingilis ədəbiyyatından tərcümə edilmiş əsərdə isə mütləq ingilis mühitini və ruhunu hiss etməlidir. Bunlarla bərabər, tərcümənin dili Azərbaycan dilinin sadəlik və gözəlliyini, bu dildəki bədii üslubun incəliklərini ehtiva etməli, oxucu üçün aydın və rəvan olmalı, həmin oxucunun düşüncə və görüşlərinə müvafiq bir dillə qələmə alınmalıdır. Tərcümənin əsas

¹¹ Həsənzadə, L. Alman Səyyahları Naxçıvan Qalaları Haqqında // – Naxçıvan. AMEA-nın Xəbərləri. İctimai və Hümanitar elmlər, – 2017. №1, – s. 96-102.

¹² Həsənzadə, L. Azərbaycan-Alman Ədəbi Əlaqələrində Tərcümənin Rolu // – Bakı: “Germanistikanın Aktual Problemləri”nə həsr olunmuş Beynəlxalq Elmi Konfransı, ADU, – 2012. – s. 104-105.

¹³ Həsənzadə, L. Hötenin əsərləri Azərbaycan dilində // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2019. №12, – s. 323-329.

¹⁴ Həsənzadə, L. Nizami Gəncəvi və Alman şərqşünasları // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2021. №6, – s. 348-357.

¹⁵ Həsənzadə, L. Nizaminin yaradıcılığı və “Qərb-Şərq divanı” // – Bakı: Azerbaijani Oriental Studies in the Context of East-West Scientific-Cultural & Socio-Political dialogue. Beynəlxalq elmi konfransı, – 2022. – s.316-317.

¹⁶ Həsənzadə, L. Türkçülüyn atası Əli Bəy Hüseynzadə və alman ədəbiyyatı // – Nur-Sultan: 2021. – s. 98-104.

¹⁷ Гасанзаде, Л. Драматургия Шиллера в Азербайджане // – Одеса: Філологічні Науки: Сучасні Тенденції Та Фактори Розвитку, – 2020. – s. 34-37.

¹⁸ Hasanzada, L. Übersetzung als Kulturvermittlung // – Bozen: IDT- XV Internationale Tagung der Deutschlehrerinnen und Deutschlehrer, – 2013. –p.56.

¹⁹ Гасанзаде, Л. Проблема Перевода Немецкой Литературы на Азербайджанский Язык // – Киев. Кременецькы Компаративны Студи, – 2015. №5, – с. 17-24.

²⁰ Həsənzadə, L. Bədii tərcümə sənəti və ədəbi əlaqələrin inkişafı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası” VII Beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Bakı: Müərcim, –2024, –s.114.

şərtlərindən biri də tərcüməçinin tarix, coğrafiya, müxtəlif xalqların mədəniyyəti haqqında biliklərinin qiymətləndirilməsidir. Bu biliklər tərcüməçiyə tərcümə etdiyi əsərdə milliliyi, milli koloriti layiqincə qoruyub saxlamağa, öz xalqına təqdim etməyə imkan verir.

Tərcümədə milli koloritin, milliliyin saxlanması ilə bağlı mühüm məsələlər bu gün də alimləri düşündürür:

1. Tərcümədə əsərin çevrildiği dilin və xalqın milli ruhunun yer alması.

2. Tərcümə əsərlərində milli-siyasi amillərin təsiri məsələsi.

Y.V.Hötenin “Faust” əsərindən tərcümə edərkən Ə.Hüseynzadə böyük alman şairinin düşüncələrini öz ana dilində yenidən yazmışdır. Ə.Hüseynzadə bu tərcüməsində həm alman, həm də Azərbaycan bədii təfəkkürünün vəhdətinə nail olmuşdur. Fikrimizcə, bu tərcümədə milli koloritin ikitərəfli ifadəsi hadisəsi baş vermişdir. Bu fikri V.Hacıyevin, Ç.Qurbanlının və b. tərcümələri haqqında da demək olar.

Bu qeydlərimizdən nəticə çıxararaq tərcümədə milli kolorit problemini bir neçə məzmununda nəzərdən keçirmək olar:

1. Əsərin orijinalındakı milliliyin, bütün milli üsürlərin qorunub saxlanması;

2. Əsərdə əsas ideyanı qorumaq şərti ilə ikinci dilin sahibi olan xalqın görüşlərinə uyğun dəyişikliklərlə tərcümə;

3. Milliliyin qorunması üçün “Dünyanın mənzərəsi”, “Dünyanın milli mənzərəsi” konsepsiyalarının tərcümə sənətinə də tətbiq edilməsi.

4. Milli janrların, üslub xüsusiyyətlərinin də mümkün qədər qorunması.

Bu fəslin **“Alman nəsrinin tərcüməsində milli koloritin qorunub saxlanması problemi”** adlı ikinci paragrafında bədii tərcümədə milli koloritin qorunub saxlanılmasında mühüm amillərdən biri də milli təfəkkürün, milli mədəniyyətin və tarixin daşıyıcısı olan dilin çoxcəhətli xüsusiyyətlərinin nə qədər diqqətə alınıb-alınmaması ilə bağlıdır. Alman nəsrinin tərcüməsi zamanı yerli nitq koloritinin Azərbaycan dilinə tərcümədə saxlanması müəyyən çətinliklər yarada bilər. Çünki alman dilindən fərqli olaraq Azərbaycan dili çoxvariantlı deyil. Ona görə də Q.Quroverin dialektizimlərin tərcüməsi barədə

dediyi fikirləri alman nəsrinin Azərbaycan dilinə tərcümə prosesinə də şamil etmək olar: “*Dialektizmlərin və daha geniş olaraq dialekt nitqinin və ikinci dilin seçilmiş dialektinin köməyi ilə tərcüməsi mümkün deyil, əks təqdirdə biz tərcümə lətifələri toplusuna düşə bilərik*”²¹. Belə hallarda yeganə çıxış yolu canlı danışıq imkanlarından yaradıcı şəkildə istifadə etməkdir. Belə ki, bəzən hansısa bir yerli faktı yada salmaqla yerli nitq koloritindən istifadə etmək faydalı olacaq. Bu təbii ki, təkcə dialektizimlərlə bağlı problem deyil, mükəmməl bir bədii əsərin başqa bir dilə tərcümə məsələsini ehtiva edən ciddi yaradıcı prosesdir. Bu məsələ ilə bağlı dünya tərcüməşünaslarının müxtəlif fikirlərindən bəhs etmək mümkündür. Lakin, fikrimizcə, haqqında bəhs etdiyimiz çətinliyin öhdəsindən gəlmək üçün ən böyük iş tərcüməçinin üzərinə düşdüyü üçün uğurlu nəticə tərcüməçinin peşəkarlığından, qabiliyyətindən asılıdır. Belə ki, alman dilini mükəmməl bilmək alman dilindən bədii əsərlərin dilimizə tərcüməsi üçün kifayət deyil. Hər hansı bir xarici dilin fonetik, leksik, qrammatik normalarını mükəmməl bilən dilçi alim belə haqqında danışdığımız amilləri bilmədən nümunəvi tərcümə işi ortaya qoya bilməz. Bunun üçün tərcüməçi dilin elmi tərəflərini mükəmməl bilməklə yanaşı, həmin xalqın psixologiyasını, qədim tarixini və mədəniyyətini, fəlsəfəsini, məişətini bütün incəliklərinə qədər bilməlidir, çünki dil bu tarixi proses və amillərlə bağlı inkişaf edir. Ona görə də tərcüməçi hər kəlmənin tarix boyunca keçdiyi mərhələləri, qazandığı və itirdiyi məna çalarlarını dərinləndirən bilməlidir. Koloritlər müxtəlif şəkildə qruplaşdırılır:

1. Sosial kolorit- personajı müəyyən sosial mühitin üzvü kimi səciyyələndirir.

2. Peşəkar kolorit-personajı müəyyən peşənin nümayəndəsi kimi səciyyələndirir.

3. Milli kolorit - personajı müəyyən millətin, xalqın nümayəndəsi kimi səciyyələndirir.

4. Yerli kolorit- personajın yerli mənsubiyyətini səciyyələndirir.

5. Tarixi kolorit - personajı müəyyən tarixi dövrün nümayəndəsi kimi səciyyələndirir.

²¹ Турочер, Г. О переводе диалектизмов // – Москва: Тетради переводчика, – 1966. – с. 94.

Personajları müxtəlif cəhətlərdən səciyyələndirən koloritlər bu qəhrəmanların fərdiləşdirilməsi və tipikləşdirilməsinə xidmət edir. Koloritlərin yaranmasında əsas dilin ədəbi-ifadə vasitələri, eləcə də portret, peyzaj kimi ədəbi amillərlə yanaşı, xalqın adət və ənənələrindən gələn məsələlər də mühüm rol oynayır.

Tərcüməçinin vəzifəsi həm alman bədii təfəkkürünün məhsulu olan əsərin milli ruhunu, ifadə olunan dünyagörüşünü, həm də təqdim olunan hadisələrin, insanların və sosial mühitin mənəvi-psixoloji vəziyyətini orijinallığa xələl gətirmədən tərcümə etməkdir. Əsərdə ruhi-psixoloji məqamlara yazıçı peyzaj, şəhərin, havanın görünüşü kimi məsələlərin təsviri ilə işıq tutur və bu məsələlər əsərdə aparıcı rol oynayır ki, V.Hacıyevin əvəzsiz tərcüməsi bütün bu amilləri qüsursuz şəkildə ehtiva edir:

*“Der Wagen glitt langsam durch das abendliche Paris. Der Regen klopfte auf das Dach und übertönte fast alle anderen Geräusche. Der Arc de Triomphe hob sich grau aus dem silbernen Fließen und verschwand”*²²

Bizim sətri tərcüməmiz:

“Axşam saatlarında maşın Parisdə yavaş-yavaş sürüşürdü. Yağış damı döyəclədi, demək olar ki, bütün digər səsləri boğdu. “Zəfər tağı” onun gümüş axınından boz rəngdə yüksəldi və yox oldu” [- L.H.].

V.Hacıyevin tərcüməsi:

*“Maşın asta-asta Parisin qaranlığa bürünmüş küçələri ilə süzürdü. Yağış ara vermədən özünü maşına çırpır və onun səmindən başqa heç nə eşidilmirdi. “Zəfər tağı”nın bomboz kölgəsi gümüş rəngli yağışın arasından boylanıb yox oldu”*²³.

Buradakı milli kolorit amili təkcə Almaniya ilə bağlı deyil, bir alman yazarın gözü ilə cərəyan edən müasir ictimai-siyasi prosesləri və alman dünyagörüşü baxımından bu proseslərin dəyərləndirilməsini izləyə bilmək məsələsidir. Tərcüməçi həm müəllifin yaratdığı tarixi koloriti, həm də alman ədəbiyyatına xas milli bədii təfəkkürün məhsulu olan bədii koloriti mühafizə edir. Tərcümə haqqında söylənmiş aşağıdakı fikri məmnuniyyətlə V.Hacıyevin tərcümələrinə

²² Remarque, E.M. Arc de Triomphe – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1988. – s.72.

²³ Remark, E.M. Zəfər tağı // tərc. ed. V. Hacıyev. – Bakı: Yazıçı, –1986. – s. 96.

aid etmək olar: “Balzaki tərcümə etmək üçün ona (tərcüməçiyə – L.H.) qismən Balzaka çevrilmək, onun temperamentini mənimsəmək, onun pafosuna, onun poetik dünya duyumuna yoluxmaq lazımdır”²⁴. Cəsarətlə demək olar ki, “Zəfər tağı” romanının tərcüməsi zamanı V.Hacıyev müəyyən qədər E.M.Remarka, “Yalquzaq” əsərinin tərcüməsi zamanı isə H.Hesseyə çevrilmiş, onların baxışlarını mənimsəyərək, onların duyumuna yoluxmuşdur.

Ümumiyyətlə, 2005–2010-cu illər arasında alman ədəbiyyatından, o cümlədən, alman nəsrindən edilən tərcümələr hər mənada keyfiyyətli və uğurlu hesab olunmalıdır. Nilufər Məmmədzadənin alman nəsrindən tərcümələri də xüsusilə qeyd olunmalıdır. Onun Vulf Dornun “Psixiatr” əsərinin tərcüməsi oxucular arasında kifayət qədər müsbət qarşılanmışdır. Nilufər xanımın öz təbirincə desək, “*bu əsəri o sanki başqa bir dildə, yəni: öz ana dilində yenidən yaratmışdır*”²⁵.

Dissertasiya işinin ikinci fəslinin “**Tərcümədə milli şeir formalarının xüsusiyyətləri**” adlı üçüncü paraqrafında bədii əsərlərin tərcüməsində xüsusi bacarıq, diqqət və həssaslıq tələb edən sahələrdən biri olan şeir tərcüməsindən bəhs edilir. Poetik tərcümə şeirin məna və bütün poetik keyfiyyətləri ilə başqa bir dilə ötürülməsi kimi müəyyən edilə bilər. Poeziyanın xüsusiyyətləri səs əsaslı, sintaktik, yaxud struktur və ya pragmatik xarakterli ola bilər. Mətnin tərcümə vasitəsilə dəyişdirilməsilə yanaşı, poeziya tərcüməsi, həm də idrak, diskurs və s. əhatə edir. Şeir tərcüməçiləri mənbə şeirinin məna qatlarını şərh etmək, bu şərhə etibarlı şəkildə çatdırmaq və yaxud ikinci dildə müstəqil, bədii mətn kimi oxunaqlı və zövqlü bir şeir yaratmaqla məşğuldurlar.

Poeziyanın tərcüməsindən danışarkən onu da əlavə etməliyik ki, şeirdə milli koloriti yaradan amillərdən biri də janr xüsusiyyətləri və poetizimdir. Çünki ədəbiyyatın tarixi inkişafına diqqət etdiyimizdə dünya ədəbiyyatında zaman-zaman ortaq mövzular, hətta süjetlər müşahidə etmək mümkündür. Lakin şeirdə daha mühafizəkar olan,

²⁴ Чуковский К. Высокое искусство. – Москва: Советский писатель, –1964. – с.6.

²⁵ Həsənova, N. Bədii tərcümənin xarakterik xüsusiyyətləri // Tərcümə problemləri Respublika elmi-praktik konfransı, – Bakı: Mütərcim, – 2019. – 15 mart. №1, – s. 98.

fikrimizcə, janrlardır. O mənada ki, Şərq poeziyasının janrları, təbii ki, Qərb üçün, Avropa şeir janrları da Şərq üçün aktual olmamışdır. Düzdür, ayrı-ayrı şairlər başqa xalqların janrlarına müraciət etmişlər, amma bu təbii ki, milliləşmir, daha doğrusu öz xalqına mənsub olaraq qalır. Şeirlərin tərcüməsində janr məsələsinin diqqətə alınması ən mühüm məsələlərdən biridir. Bu məsələ ilə bağlı Levıy belə demişdir: “*Poeziya qanunlarının, formalarının qarşılıqlı, müqayisəli şəkildə öyrənilməsi hər iki şeir sisteminin poetik təbiətinin mahiyyətinin özünəməxsus, xarakterik cəhətlərinin aydınlaşdırılmasına əsaslı kömək etmiş olar*”²⁶. Bu mövzuda Azərbaycanda aparılan tədqiqatlar sübut edir ki, alman şeiri vurğular əsasında formalaşır, yəni vurğuların düzülüşünə görə qurulur. Azərbaycan milli şeiri isə ritmə və heca saylarına görə nizamlanır. Ona görə də hər iki şeirin arasında ümumi cəhətlər çox azdır, bəzən hətta yox dərəcəsindədir.

Alman və Azərbaycan poeziyaları qədim tarixə, mürəkkəb inkişaf yoluna malik söz sənətidir. Hər birinin özünəməxsus inkişaf tarixində müxtəlif dövrlər və hər dövrə uyğun dəyişikliklər, yeniliklər, fərqliliklər və nəhayət, sabitləşmiş ənənəvi prinsiplər mövcuddur. Keçmiş poeziyadan nə qədər fərqli olsa da, hər dövrün poeziyası həmin keçmiş şeir yaradıcılığının davamıdır və mütləq özündə ənənəvi keyfiyyətləri daşıyır. Bu ənənəvi keyfiyyətlər poeziyanın özünəməxsus ruhunu formalaşdırmaqla, həm də mənsub olduğu düşüncələrini, arzu və istəklərini, baxışlarını ifadə edir, içinə aldığı milli kolorit ilə alman xalqının milli bədii təfəkkürünü dünya ədəbiyyatına daşıyır, özünəməxsus üslubda, janr və məzmununda dünya oxucusuna təqdim edir.

Bu dövrdə “Sərbəst ritm”, “sərbəst, yaxud müstəqil qafiyə” və digər formalar (*Freie Rhythmen, Freie Rhythmen*) yarandı. Klopştok, Ayxendorf, Şamisso, Burger, Merike, Y.V.Höte, H.Hayne kimi şairlər bu formalardan çox istifadə etmişdir. Y.V.Höte özünün “Prometey”, “İnsan” və başqa klassik şeirlərini bu formada yaratmışdı.

Hər bir tərcüməçi hər şeydən əvvəl hər iki poeziyanın incəliklərini, keçdiyi tarixi inkişaf yolunu və hər iki dili mükəmməl bilməli, tərcümə zamanı milli koloritin mühafizəsinə xüsusi diqqət etməlidirlər.

²⁶ Левый, И. Искусство перевода. – Москва: Прогресс, – 1974, – с. 25.

Tədqiqatçının dissertasiya işinin bu fəslilə bağlı apardığı araşdırmalar onun aşağıdakı elmi məqalələrində²⁷ ²⁸ öz əksini tapmışdır.

Tədqiqat işinin “**Alman bədii nəsrilə Azərbaycan dilində**” adlı sonuncu fəslilə də üç paragrafdan ibarətdir. Bu fəslin ilk paragrafı “**Nəsr əsərlərinin orijinaldan tərcümə problemləri**” adlanır və burada tərcümə sənətində nəsr tərcüməsinin mühüm yer tutması və nəsr əsərlərinin ikinci dilə çevrilməsinin mürəkkəbliyindən bəhs edilir.

Alman ədəbiyyatının, o cümlədən də alman nəsrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi məsələsini müzakirə edərkən çoxsaylı problemlər arasında üç məsələni xüsusilə diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır:

1. Ədəbi əsərlərin təhlilinə tətbiq edilən ədəbi anlayışların həmin əsərlərin tərcümələrinə də tətbiq oluna biləcəyini diqqətə almaq.

2. Tərcümə prosesinin daha çox ictimai-tarixi mahiyyət daşıdığını və tərcümələrin tarixin müəyyən bir hissəsini təşkil etdiyini unutmamaq. Bundan əlavə, tərcümələrin müəllif və əsərləri mənbə mətn kontekstinin sosial, tarixi, siyasi və mədəni hədudlarından kənara çıxardığı problem də diqqətə alınmalıdır.

3. Eyni ədəbi əsərlərin yenidən tərcüməsini zəruri edən səbəbləri nəzərdən qaçırmamaq.

Bu məsələlər, əlbəttə ki, təkcə alman ədəbiyyatının deyil, digər dillərdəki əsərlərin tərcüməsi zamanı da tərcüməçiyə yol göstərə biləcək. Başqa sözlə, bir çox məsələlərlə yanaşı bu amilləri də diqqətə almaq, təbii ki, mükəmməl tərcüməyə nail olmaqdır.

Alman nəsrinin tərcümə problemləri tədqiq olunan zaman önə çıxan maraqlı, lakin mürəkkəb mövzulardan biri də atalar sözlərinin dilimizə çevrilməsi məsələsidir. Elmi tədqiqatlarında bu məsələyə

²⁷ Həsənzadə, L. Henrix Heynenin əsərlərinin Azərbaycan dilinə orijinaldan tərcüməsi problemi // – Bakı: Gənc Alim və Mütəxəssislərin II Beynəlxalq Elmi Konfransı Fundamental və tətbiqi elmlərin müasir problemlərinin həllində multidissiplinar yanaşma, – 2020. – s. 415-446.

²⁸ Həsənzadə, L. Tərcümədə Milli Şeir Formalarının Xüsusiyyətləri // – Bakı: Filologiya Məsələləri, – 2017. №9, – s. 360-364.

xüsusi diqqət yetirən H.Arzulu bildirmişdir ki, “*alman atalar sözlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etməzdən əvvəl onlarla ümumi tanışlıq, bu hikmət xəzinəsinin milli, bəşəri və ümumi şəkli xüsusiyyətlərini aşkar etmək, onu doğma dilimizin müvafiq atalar sözləri ilə qarşılaşdıraraq müqayisə etmək, konkret elmi-nəzəri və praktiki nəticələrə gəlmək, necə deyərlər, bu xəzinənin sehirli açarını ələ keçirmək lazımdır*”²⁹.

Atalar sözləri daha çox bəşəri məzmun ifadə etdiyi üçün bir sıra atalar sözlərinin çox zaman müxtəlif dillərdə qarşılıqları mövcuddur. Azərbaycanda “Atalar sözü – elin sözü”, “Atalar sözü – hikmətdir”, deyə səciyyələndirildiyi kimi, alman xalqı da atalar sözlərini eyni dəyərdə görür:

1. *Spruchwort – Wahr Wort – Atalar sözü haqqın (həqiqətin) sözüdür.*

2. *Ein altes Sprichwort wird nicht um sonst angeführt - Köhnə (qədim) atalar sözü əbəs yerə işlənməz.*

Məqamında istifadə olunan sərbəst tərcümə əsərdəki təsvir və təhkiyəni, ən əsası isə ideyanı daha dəqiq ifadə etməyə yardım edir. Digər mühüm məsələ isə budur ki, tərcümə zamanı dillərin lüğət tərkibi hesabına hətta morfoloji, qrammatik, üslubi fərqlər səbəbindən yarana bilən çətinliyi də aradan qaldırmaq və orjinala yaxın tərcüməyə nail olmaq olar. Bu baxımdan, alman nəsrinin tərcüməsi sahəsində V.Hacıyevin, Z.Məmmədovun, Ç.Qurbanlının, H.Arzulunun və digərlərinin tərcümələri böyük əhəmiyyət daşımaqdadır. Aydın olduğu kimi, nəsrin tərcüməsi üçün vacib olan amillərin hər biri bu tərcüməçilərin əsərlərində diqqətlə nəzərə alınmışdır. Bu tərcüməçilərin tərcümələrində hər iki dil arasındakı uyğunluqlar, yaxud da uyğunsuzluqlar diqqətdə saxlanılmış, hər iki dilin qrammatik, morfoloji, leksik strukturları, üslubları arasındakı fərqlər nəzərə alınmışdır. Bu tərcümə əsərləri həm də alman nəsrinin Azərbaycan dilinə tərcümə yolları və prinsiplərini təqdim etməkdədir.

Sonuncu fəslin ikinci paragrafı “**Əsəd bəyin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə problemləri**” adlanır. Alman ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcümə məsələlərini tədqiq

29 Arzulu, H. Alman klassik poeziyasının Azərbaycan dilinə tərcüməsinin nəzəri və praktik prinsipləri (E.Lessinq, V.Höte, F.Şiller, H.Hayne əsərlərinin tərcümə materialları əsasında). – Naxçıvan: Elm, – 2009. – s.3.

edərkən diqqət çəkən məqamlardan biri də alman yazıçı, dramaturq və şairlərin əsərləri ilə bərabər, milliyyətə alman olmayan, lakin alman dilində yazıb-yaradan müəlliflərin əsərlərinin dilimizə tərcüməsidir. Alman olmasa da, alman dilində yazan müəlliflərin əsərlərinin tərcüməsi zamanı da, fikrimizcə, müəyyən fərqliliklər, özünəməxsus mürəkkəbliklər yarana bilər. Çünki, qeyd olunduğu kimi, dünyanın müxtəlif ölkələrində alman dili əsas dil olaraq istifadə olunur və müxtəlif dialektlərə sahibdir. Bundan əlavə, başqa millətə mənsub bir yazarın da alman dilində yazacağı əsərin dili, şübhəsiz ki, alman müəllifin əsərinin dilindən bir qədər fərqli ola bilər və bu, təbiidir. Bu zaman tərcüməçi də tərcümə prosesində fərqli vəziyyətlə qarşılaşa bilər. Fərqliliklərin nədən ibarət olduğunu isə yalnız tərcümə edilən əsərin dili, ideya-bədii mahiyyəti ilə tanışlıqdan sonra müəyyən etmək olar. Azərbaycanda əsərləri tərcümə olunan belə müəlliflərdən biri Məhəmməd Əsəd Bəydir. Bu yazıçının şəxsiyyətinə və yaradıcılığına XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində marağın artması onun əsərlərinin tərcüməsi, həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatların aparılması ilə nəticələnmişdir. Məlumdur ki, Məhəmməd Əsəd Bəy alman dilində bir neçə məşhur əsərin müəllifidir. Onun şəxsiyyəti, həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı hələ də dəqiq olmayan, yaxud mübahisələrə səbəb olan bəzi məqamlar bu gün də tədqiqatçıları düşündürür. Professor Bədirxan Əhmədlinin vurğuladığı kimi, “... *bəziləri onun (Əsəd bəy-L.H) azərbaycan türkü, bəziləri rus, ukraynalı, yəhudi, gürcü və s. qələmə verirlər. Tədqiqatçılar ən çox azərbaycanlı və yəhudi kimlikləri üzərində dayanırlar.*”³⁰ Məhəmməd Əsəd Bəyin əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş Ç.Qurbanlı onun mürəkkəb həyatını “*gerçəkdən də XX yüzilin açılmamış döyünü*”³¹ adlandırır.

Məhəmməd Əsəd bəyin ictimai-siyasi amillərlə bağlı səbəblər üzündən Leo Nissimbaum, Əsəd bəy və Qurban Səid adları altında yaşadığı və əsərlər yazdığı qeyd olunur. 1971-ci ildə “Əli və Nino” romanı Qurban Səid təxəllüsü ilə Amerikada nəşr olunanda nəşriyyat

³⁰ Əhmədli, B. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: təşəkkülü, problemləri, şəxsiyyətləri, Bakı: “Elm və təhsil”, 2017, 376 s.

³¹ Məhəmməd Əsəd bəy. Son peyğəmbər. / tərc.ed. H. Qurbanlı. – Bakı: Şuşa nəşriyyatı, – 2002. – s.5.

müəllifin kimliyi barədə sorğu ilə bağlı külli miqdarda məktub almışdır. Əsəd bəy “Əli və Nino” romanını alman dilində yazmış və 1937-ci ildə Vyanada nəşr etdirmişdir. 1970-ci ildə bu roman qismən tərcümə edilərək Almaniyanın Münhen şəhərində “Azadlıq” radiosunda səsləndirilmişdir. Daha sonra bu əsər “Azadlıq” radiosunun Azərbaycan redaksiyasının baş redaktoru Mirzə Xəzərin tərcüməsilə oxuculara təqdim edilir. Əsərin tərcüməsini 1989-cu ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədr müavini və “Azərbaycan” ədəbi-bədii jurnalının baş redaktoru Yusif Səmədoğlu Mirzə Xəzərdən xahiş edir və əsər əvvəlcə “Azərbaycan” jurnalında, daha sonralar isə kitab halında nəşr edilir.

“Əli və Nino” romanının tərcümə məsələlərindən bəhs edərkən qeyd etmək lazımdır ki, həqiqətən də, tərcümə orijinalın ideyasını və ruhunu qoruyub saxlamışdır. Tərcümə o qədər təbii və orijinala yaxın alınmışdır ki, bəzən, hətta əsərin Azərbaycan dilində yazıldığını belə düşünmək mümkündür.

Tərcümədə əsas məqsəd hər mənada orijinalına yaxın bir əsər ortaya qoymaqdır. Söz və cümlələrin, hərfi mənaların eynilə ifadəsi hər zaman uğurlu olmadığı kimi, bəzən təhkiyə strukturunda da belə uyğunsuzluqlar ola bilər. Bu zaman tərcüməçi ikinci dilin əsas prinsiplərinə, bədii təfəkkürə əsaslanan ifadə və deyim tərzinə arxalanaraq belə bir müstəqil tərcüməyə yol verə bilər. “Əli və Nino”nun tərcüməsində olduğu kimi, tərcüməçi oxucu kütləsinin diqqətini ilk andan hadisələrə cəlb etmək üçün əsəri Azərbaycan nəsr yaradıcılığı prinsipi əsasında qurmuş, elə tərcümənin ilk sətirlərindən milli nəsr və təhkiyə üslubunu tərcüməyə hopdurmuşdur. Başqa sözlə, əsərin orijinalı müəllimin nitqi ilə başladığı halda, tərcümə Azərbaycan dastan janrında, yaxud klassik yazılı nəsrin üslubunda məlumat xarakterli, səmimi bir təhkiyə üslub ilə başlayır və bu giriş tipli məlumat da əsərin növbəti abzaslarından alınmış cümlələr hesabına qurulur. Beləliklə, kifayət qədər uğurlu bir tərcümə ərsəyə gəlmişdir.

Məhəmməd Əsəd bəyin əsərlərinin tərcüməsi alman nəsrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi məsələlərində daha bir ciddi məqamın üzə çıxması ilə əlamətdardır. Belə ki, digər əsərlərə nisbətən Məhəmməd Əsəd bəyin əsərlərinin tərcüməsi zamanı daha çox diqqəti

cəlb edən məsələ tərcüməçilərin daha çox ədatlardan, xitablardan, ara söz və cümlələrdən, köməkçi nitq hissələrinin imkanlarından daha çox istifadə etmələridir. Təbii ki, bu əsərin orijinalı ilə bağlı zərurətdən irəli gələn bir hal olsa da, tərcüməçinin də bunlardan sərbəst şəkildə istifadə etdiyi məqamlar da var. “*Bax*”, “*özü də*” və s. ədatları obrazın nitqi ilə daxili ovqatını, şüuraltı düşüncələrini oxucuya çatdırmağa kömək edir.

Məhəmməd Əsəd bəyin Azərbaycan dilinə tərcümə olunan əsərlərindən biri də “Allahu Əkbər. İslam dünyasının Əbdül Həmiddən İbn Səuda qədər çöküşü və qalxışı” əsəridir. Əsər 1938-ci ildə qələmə alınmış, Azərbaycan dilində isə 1998-ci ildə nəşr olunmuşdur. Əsər Ç.Qurbanlı tərəfindən tərcümə edilmişdir. Ç.Qurbanlının bu tərcümə əsəri də digər tərcümələri kimi bitkinliyi, orijinala tam yaxınlığı ilə diqqətəlayiqdir. Tərcüməçi əsərdəki heç bir cümləni və kəlməni təhrifə məruz qoymadan Azərbaycan bədii dilinin gözəlliklərindən faydalanaraq tərcümə etmişdir:

*“Einfach wie ein Schwerthieb ist seine Logik. Überzeugend wie ein Lanzenstoß seine Argumente”*³²

Bizim sətri tərcüməmiz:

“Onun məntiqi qılınc zərbəsi qədər sadədir. Onun arqumentləri nizə kimi inandırıcıdır.”

Ç. Qurbanlının tərcüməsi:

*“Onun məntiqi qılınc zərbəsi kimi itidir. Arqumentləri nizə sancımı kimi inandırıcıdır”*³³.

Məhəmməd Əsəd bəyin həyatı, yaradıcılığı, fərqli müəlliflər tərəfindən yazılmış tərcüməyi halı Orxan Arasın tədqiqatlarında sistemli şəkildə öz əksini tapmışdır. Onun “Əsəd bəy- Qurban Səid: gizlinlər və gerçəkliklər”³⁴ adlı monoqrafiyasında yazığının iyirmiyyə yaxın məqaləsi haqqında məlumat verilir ki, bu da Məhəmməd Əsəd

³² Essad, M. Allah ist groß, Niedergang und Aufstieg der islamischen Welt von Abdul Hamid bis Ibn Saud – Leipzig: R.Passer , – 1936. – p.13.

³³ Məhəmməd Əsəd bəy. Allahu Əkbər. İslam dünyasının Əbdül Həmiddən İbn Səuda qədər çöküşü və qalxışı / – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, – 1998. – s.14.

³⁴ Aras, O. Əsəd bəy-Qurban Səid: gizlinlər və gerçəklikləri. – Bakı: Elm və Təhsil, –2020. – 228 – s.

bəyin publisistikası ilə yaxından tanış olmağa imkan yaradır. Orxan Arasın uzun illər apardığı tədqiqatların nəticəsi olaraq burada ilk dəfə Əsəd bəy haqqında dörd dildə- alman, ingilis, türkcə və Azərbaycan türkcəsində yazılmış əsərlərə müraciət edilmiş, elmi mənbə kimi göstərilmişdir.

Məhəmməd Əsəd bəyin əsərlərinin tərcüməsi Azərbaycan tərcümə sənətinin uğurlu nümunələrindən hesab olunmalıdır. Belə ki, bu tərcümələr həm Məhəmməd Əsəd bəyin yaradıcılığının Azərbaycan oxucusuna mükəmməl şəkildə təqdim etmiş, həm də alman nəsrinin tərcüməsi sahəsində müəyyən təcrübələrin də qazanılmasına yardım etmişdir.

Tədqiqat işinin **“Herman Hesse nəsrini Azərbaycan dilində”** adlı sonuncu paragrafında alman nəsrinin Azərbaycan dilinə tərcümə olunan nümunələri sırasında dünyaşöhrətli yazıçı Hermen Karl Hessenin əsərlərinin tərcümə xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. 1904-cü ildən yazıçılığa başlayan və hekayə, roman, şeirlər müəllifi kimi şöhrət qazanan H. Hessenin əsərləri daha çox insanın özünüdərk, özünüdərk, özünüifadə kimi mühüm daxili-psixoloji problemlərə həsr olunduğu üçün dünyanın müxtəlif ölkələrində çoxsaylı oxucular qazanmış, əsərləri müxtəlif araşdırmaların mövzusu olmuşdur.

H. Hessenin əsərləri insan hissələrinin, mürəkkəb mənəvi-psixoloji vəziyyətlərin, insanın özünü axtarışı kimi bir çox problemlərin özünəməxsus təsvirinə görə oxucular və ədəbi ictimaiyyət tərəfindən ilk zamanlar çətin qəbul edilsə də, az keçməmiş Avropa və Amerikada şöhrət qazanmışdır. Böyük yazıçı 1946-cı ildə Nobel Ədəbiyyat Mükafatı, 1954-cü ildə Pour le Merite mükafatını almışdır. Yazıçının həyatında bəzi mürəkkəbliklər olduğu üçün onun düşüncələri, təbiəti bu məsələlərdən təsirlənmiş və həyatındakı fərqlilik onun yaradıcılığında da özünü büruzə vermiş, H. Hesse həm məzmun, həm ideya, həm obrazlar baxımından çoxcəhətli bir ədəbi yaradıcılığa imza atmışdır. Ona görə də bu yazıçının əsərlərinin başqa dilə çevrilməsi tərcüməçilərdən tərcümə sənətinin vacib prinsipləri ilə yanaşı, H. Hessenin yaradıcılığının ideya qatlarını, şəxsi həyatındakı bir çox mühüm məqamları, doğulduğu, boya-başa çatdığı ictimai mühiti, onun düşüncələrinə təsir edən fəlsəfi, psixoloji cərəyanları və digər bu kimi məsələləri də öyrənməyi tələb edir.

H. Hessenin bir sıra əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Yazıçının “Seçilmiş əsərləri” 2010-cu ildə Şərq-Qərb nəşriyyatı tərəfindən 533 səhifə olmaqla dərc edilmişdir. Bura V. Hacıyev, Ç. Qurbanlı tərəfindən alman dilindən, P. Əlioğlu, R. Həşimovun isə rus dilindən etdiyi tərcümələri daxil edilmişdir. Yazıçının “Muncuq oyunu” romanı K. Haqverdiyeva tərəfindən rus dilindən tərcümə edilmiş və 2014-cü ildə nəşr edilmişdir. Yazıçının “Yalquzaq” romanını orijinaldan V. Hacıyev tərcümə etmişdir. Dissertasiya işində yalnız H. Hessenin əsərlərinin orijinaldan edilmiş tərcümələri tədqiqata cəlb edilmişdir.

H. Hessenin əsərlərindən söhbət gedərkən, artıq bu məsələlərlə yanaşı yazıçının təqdim etdiyi hadisələrin, ifadə etdiyi ideyaların alt qatında mövcud olan daha mürəkkəb bir ideya əsasının da itirilmədən tərcümə edilməsi məsələsi gündəmə gəlir. H. Hesse psixanalizdən, spritualizimdən qaynaqlanan fikirlərini hadisələrin təsvirində verir. V.Hacıyev tərcümədə bu daxili mənanı orijinala uyğun bir şəkildə qorumağa müvəffəq olmuşdur.

Tərcüməçi təhkiyəçinin Yalquzağı ilk gördüyü an yaşadığı hissləri “ikili təəssürat” kəlmələri ilə ifadə edir və hadisələrin inkişafı zamanı oxucu, həqiqətən də, baş qəhrəman Harri Hallerin ikili bir mənəvi aləmə sahib olduğunu anlayır.

Təhkiyəçinin Harri Halleri ilk gördüyü an yaşadığı və V.Hacıyevin “ikili təəssürat”- deyə tərcümə etdiyi hal isə H.Hessenin insanlar arasında dərkəilməz ruhi bağlar haqqındakı görüşlərinin bədii əksidir. Buradan da aydın olur ki, V.Hacıyev əsərin üstüqapalı mənalərini özünün uğurlu ifadələri ilə Azərbaycan oxucusuna çatdırabilmişdir. “Yalquzaq” əsəri avtobioqrafik məqamlarla zəngin olduğu üçün belə də demək mümkündür ki, V.Hacıyevin tərcüməsi təkcə “Yalquzaq” əsərini orijinala uyğun şəkildə təqdim etmir, həm də H.Hessenin özünün yaradıcı şəxsiyyətini də oxuculara tanıtdıra bilir.

Tərcüməçi bu əsərin tərcüməsində həm ədəbi-bədii dilin geniş imkanlarından, epitet, mübaligə kimi bədii təsvir və ifadə vasitələrindən, dialekt sözlərdən də istifadə etmiş, tərcümədə artıq ifadə və fikirlərə, eyni zamanda da ixtisarlarla yol verməmişdir. H.Hessenin “Yalquzaq” əsərinin orijinalında olduğu kimi mürəkkəb,

ədəbi-fəlsəfi, mənəvi-psixoloji mənə tərcümə əsərində də təhrifə məruz qalmadan ifadə olunmuşdur.

Bu fəsilə bağlı əldə edilmiş elmi nəticələr aşağıdakı məqalələrdə^{35 36 37 38 39} öz əksini tapmışdır.

Tədqiqat işinin **Nəticə** hissəsində Azərbaycan-Almaniya əlaqələrinin möhkəmlənməsində bədii tərcümənin rolu və töhfələri haqqında ümumiləşdirici məlumat verilmiş, Alman ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcüməsinin gələcək perspektivləri və istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu iddiaçının aşağıdakı məqalə və konfrans materiallarında öz əksini tapmışdır:

1. Həsənzadə, L. Bir daha Əli və Nino romanının müəllifi haqqında // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, – 2011. №2, – s. 165-170.

2. Həsənzadə, L. Azərbaycan-Alman Ədəbi Əlaqələrində Tərcümənin Rolu // – Bakı: “Germanistikanın Aktual Problemləri”nə həsr olunmuş Beynəlxalq Elmi Konfransı, ADU, – 2012. – s. 104-105.

3. Hasanzada, L. Übersetzung als Kulturvermittlung // – Bozen: İDT- XV Internationale Tagung der Deutschlehrerinnen und Deutschlehrer, – 2013. –s.56.

4. Гасанзаде, Л. Проблема Перевода Немецкой Литературы на Азербайджанский Язык // – Киев. Кременецькы Компаративны Студи, – 2015. №5, – s. 17-24.

5. Гасанзаде, Л. О Литературном Наследии Гурбана Саид // – Bakı: Ədəbi əlaqələr toplusu, – 2016. №10, – s. 34-36.

6. Гасанзаде, Л. Роль Ф.Шиллера В Духовном Развития Дореволюционного Азербайджана // – Bakı: Ulu Öndərin Heydər

³⁵ Həsənzadə, L. Bir daha Əli və Nino romanının müəllifi haqqında // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, – 2011. №2, – s. 165-170.

³⁶ Həsənzadə, L. Əsəd Bəyin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə problemlərinə dair // – Bakı: Müqayisəli Ədəbiyyatşünaslığın Aktual Problemləri, – 2018. – s. 204-207

³⁷ Həsənzadə, L. Herman Hesse Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2018. №9, – s. 337-341.

³⁸ Гасанзаде, Л. О Литературном Наследии Гурбана Саид // – Bakı: Ədəbi əlaqələr toplusu, – 2016. №10, – s. 34-36.

³⁹ Hasanzade, L. Prose Of Hermann Hesse in Azerbaijan Language// – Poland: Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej, Częstochowa, –2023. №60 (5), – p.39-44

Əliyev İrsində Multikultural və Tolerant Dəyərlər, – 2016. – s. 363-365.

7. Həsənzadə, L. Alman klassik ədəbiyyatı Azərbaycanda // – Bakı: Dil və Ədəbiyyat, – 2016. №1, – s. 270-272.

8. Həsənzadə, L. Alman Səyyahları Naxçıvan Qalaları Haqqında // – Naxçıvan. AMEA-nın Xəbərləri. İctimai və Hümanitar elmlər, – 2017. №1, – s. 96-102.

9. Həsənzadə, L. Tərcümədə Milli Şeir Formalarının Xüsusiyyətləri // – Bakı: Filologiya Məsələləri, – 2017. №9, – s. 360-364.

10. Həsənzadə, L. Q.E. Lessinq və onun “Müdrək Natan” mənzum dramının Azərbaycan dilinə tərcüməsində fərdi və milli özünəməxsusluq problemi // – Bakı: Ümummillə lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş Gənc Tədqiqatçıların II Beynəlxalq Elmi Konfransı, –2018. – s. 1282-1284.

11. Həsənzadə, L. Əli Bəy Hüseynzadə // – Bakı: Müasir Azərbaycandan tarixi Şirvanşahlar dövlətinə səyahət. Beynəlxalq elmi konfrans, – 2018. – s. 726-731.

12. Həsənzadə, L. Əsəd Bəyin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə problemlərinə dair // – Bakı: Müqayisəli Ədəbiyyatşünaslığın Aktual Problemləri, – 2018. – s. 204-207.

13. Həsənzadə, L. Herman Hesse Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2018. №9, – s. 337-341.

14. Həsənzadə, L. Hötenin əsərləri Azərbaycan dilində // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2019. №12, – s. 323-329.

15. Həsənzadə, L. Henrix Heynenin əsərlərinin Azərbaycan dilinə orijinaldan tərcüməsi problemi // – Bakı: Gənc Alim və Mütəxəssislərin II Beynəlxalq Elmi Konfransı Fundamental və tətbiqi elmlərin müasir problemlərinin həllində multidissiplinar yanaşma, – 2020. – s. 415-416.

16. Гасанзаде, Л. Драматургия Шиллера в Азербайджане // – Одеса: Філологічні Науки: Сучасні Тенденції Та Фактори Розвитку, – 2020. – с. 34-37.

17. Həsənzadə, L. Nizami Gəncəvi və Alman şərqşünasları // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2021. №6, – s. 348-357.

18. Həsənzadə, L. Türkçülüyn atası Əli Bəy Hüseynzadə və alman ədəbiyyatı // – Nur-Sultan: 2021. – s. 98-104.

19. Həsənzadə, L. Nizaminin yaradıcılığı və “Qərb-Şərq divanı” // – Bakı: Azerbaijani Oriental Studies in the Context of East-West Scientific-Cultural & Socio-Political dialogue. Beynəlxalq elmi konfrans, – 2022. – s.316-317.

20. Hasanzade, L. Prose Of Hermann Hesse in Azerbaijan Language// – Poland: Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej, Czestochowa, –2023. №60 (5), –p.39-44.

21. Həsənzadə, L. Bədii tərcümə sənəti və ədəbi əlaqələrin inkişafı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası” VII Beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Bakı: Mütərcim, –2024, –s.114.

Dissertasiyanın müdafiəsi 24 oktyabr 2024-cü il tarixində saat 15:00 AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD 1.05/3 – Birdəfəlik dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1143. Bakı, Hüseyn Cavid prospekti, 117, Akademiya şəhərciyi, Əsas bina, IV mərtəbə, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron akt zalı

Dissertasiya ilə AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 18 sentyabr 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 28.06.2024

Kağızın formatı: A5

Həcm: 45697

Tiraj: 100